

Književni imenik

ŽIKALAZIĆ

Sa Mesečevim znakom, najnovijom, trećom knjigom Žike Laziča, izrastu jedan pomalo zabavljani, pomalo zapostavljeni pisci, autor zbirke pripovedaka *Putevni pored reke* (1957) i romana *David Lutačica* (1960), svojevremeno najistaknutiji prozni pisac *MLADE KULTURE* i jedini prozaista nedefinisiranog i neodređenog pokreta neosimbolizam (1956). Posle dveju mladenačkih i nedonesenih knjiga i petogodišnjeg plodnog ćutanja, Mesečev znak se objavljuje kao knjiga proznog zrenja Žike Laziča, kao knjiga koja ulazi u sferu gde se reč kotli osećanjem mere i sopstvenih mogućnosti i gde prestaju da se osećaju simptomi početništva. Ta je knjiga subinski vezana za rast i razvoj njenog autora, retrospektivno i za jedno raadobitje prošle decenije, kad su mladi pokušavali da se izbore za svoj glas i tim sredstvima, čudljivoj upornosti izbegavajući sukobe i neposredna angažovanja u književnim borbama, i kad je u vrtlogu raznih tendencija, agitovanja i kritikovanja najteže bilo biti mlad prozni pisac. Žika Lazić u tom periodu nije mogao da razvije punu meru svoje talenta; ako je u njegovoj prvoj knjizi bilo svežine i draži kratkih proznih izleta, u romanu *David Lutačica* nadvladao je lažno-nategnuti ton koji je devliravo bio zatvoren početnički napor. Čitav je lični neuspех, ali i simptom nesazrelosti jedne literature kad njeni najtalentovaniji mladi pisci padaju na ispitnu iz prozne pisemnosti i nedostatka umešnosti. Književna svest i načini proznog izražavanja, koji su kasnije nedovoljnim sredstvima omogućili da uspešno i brzo startuju, bili su tad koncentrisani u kristalisanju, u formiranju; vreme nije bilo najkvalitetnije za kvalitativne uslovoke.

Žika Lazić u Mesečevom znaku nije otišao mnogo dalje od sveta i tema iz prethodnih knjiga; ostao je ograničen njihovim okvirima i njihovom prisutnošću, samim tim upućen na njihovu odrodu, cizeliranje, istančavanje. Sem ciklusa *Srbija na istoku*, koji je okrenut nacionalnim legendama, opet je to svet gledan očima gradskog mladića, pupčanom vrpcom vezanog za svoje rodno selo, za prirodu koju intenzivno doživljava i za ljude iz usputnih susreta čiji mu šturi i nepotrebnih razgovori mnogo znače. To je proza u kojoj nema mnogo likova, fabula koje se pamte, situacija koje asociraju na velika i ozbiljna rešenja; nema zapleta, dramatičnih događaja ni ponornih istraživanja egzistencijalnih problema. Ima nekog tibog osećanja prisutnosti među predmetima i bićima, čežnjive želje za odlaskom, za događanjima, koja bi unela više intenziteta u šturo životno trajanje, ali ima i laganog upljanja svega što to trajanje sobom donosi. Poređenja s Prustom, koja se već čine, više mogu da se odnose na minucioznost opservacije i ton pripovedanja nego li na strukturu sveta. Dimenzije njegovih zahvata nisu velike niti da se ove platforme mogu mnogo da se prošire. Ta uskodimenzionirana proza problematika, svedena na mali broj preokupacija i bliskost ili istovetnost tematskih varijanti, ne obećavaju pisca velikog formata, pisca koji može da ostvari jedan — likovima, fabulama, situacijama, osvetljenjima, spoznajama — bogat svet. Žiki Laziču nedostaje smisao za psihološke, socijalne, moralne istine i spoznaje; njegov svet i njegovoj junaci lišeni su osobina koje bi ih konkretnije odredila u vremenu i prostoru. S jedne strane,

njegova proza je redukcijom niže književnih elemenata i dimenzija, kao što su psihološko, socijalno, moralno osiromašenje problema, dovela do osiromašenja umetničkog zahvata u celini; to se i najprovizornijom analizom može ustanoviti. S druge strane, međutim, ta proza je ostvarila siguran razvojni uspon obogaćenjem samog proznog izraza, kvalitativnijim strukturiranjem rečenice, pasusa, sistema naracije. Nije Mesečev znak daleko iznad predašnjih Lazičevih knjiga zato što je u njima promena tematska i motivska zasnovanost viđenja, nego zato što se promenilo nivo saopštavanja, što je rečenica postala složenija, savetljivija, oslobođena banalne informativnosti, što se iskristalisala do tečne i guste naracije koja je umetnička po duhu ali moderna po izrazu i senzibilitetu, nova i samosvojna po fakturi. Žika Lazić se u ovoj knjizi utemeljio kao pisac prave osećanja koje za upotrebe vrednosti reči i elastičnosti sintaktičkih spojeva, upornošću da do kraja iskazuje, da minuciozno istanča i perfekture davno zasnovani a nikad precizno izraženi odnos prema objektima svog stvaralačkog sveta.

Sa Žikom Lazičem nastavlja se ili obnavlja deskriptivnost kao vid izražavanja, koja se u našoj savremenoj prozi gotovo do oglelosti, osiromaštujući čovekov odnos prema prirodi. Neki prirodni fenomeni kao kiša, reka, vrbak, livada, detelina, ulica gledana s prozora, koje čovek u velikom delu savremene literature retko primećuje, ispunjavaju njegovu prozu aktivnim prisustvom, prostornim i oduhovljenim postojanjem. „Svako u oblaku može da vidi ono što želi, a ja vidim samo jedan zalazak iza zavese, jedan

nog puta, koji se završava lepo, bez buke i glasova, sa slikom okrenutom ljudima“, glasi jedna njegova rečenica iz priče *Veče i jutra* proza sugeriše osećanje „oprirođenog čoveka“ ili „čovečevne prirode“ kad se bilo ko od njegovih junaka nađe u prirodi, kad oseća ili jednostavno primećuje reku, panj, zalazak sunca, omoirinu pred pljusak. Njegova deskriptivnost nije opsesija jednim prevaziđenim maniom, nego autentičan odnos koji čovek uspostavlja s obličjima i prisustvom mrtvih stvari kao što uspostavlja sličan odnos i sa drugim čovekom, sa ljudima. Odlazak ili beg u prirodu, povratak njoj, koji su prisutni u najrastresitijem ciklusu *Opet putem pored reke*, u stvari je jedna od onih nadoknađujućih dimenzija po kojima ova proza stiče održivost i jedinstvenost među prozaisima od duha i snage.

Priče u *Miri*, najcelovitiji od svih tri ciklusa koji sačinjavaju knjigu, nije roman u klasičnom smislu iako predstavlja čvrstu strukturu od prostog zbira tematski povezanih pripovedaka. Granice između pojedinih proznih celina gube se tu u kontinuiranosti naracije, dve glavne ličnosti, Mira i David koji govori u prvom licu, prisutne su u celom toku, ali ciklus ipak nije strukturiran kao roman; ostao je izgleda, kao specifična tvorevina prema meri onog što kazuje. Mira izраста iz priče kao neuhvatljiv ovlash lik, intenzivno prisutna ne karaktiristikama i osobinama svoje ličnosti, nego posredno, preko Davida, kao njegova subjektivna projekcija, zamagljena i produljena njegovim ljubavnim osećanjima, toliko subjektivna proizvod da prestaje da ima obeležja realne ličnosti, da postaje njegova fikcija, devojka koju jedno

on takvu vidi i zna. Ona je više jedan ljubavni simbol o kome se pišu priče kao što se u drugim simbolima pišu pesme, nego li nešto što podstiče potrebu, daje elemente za zasnivanje punokrvne prozne tvorevine. Priče o Miri su, u stvari, više pesme o Miri.

Dva vremena, ovo današnje i ono Miloša Obrenovića, suočena su u dva plana u ciklusu *Srbija na istoku*, koji predstavlja najveću novinu u Lazičevom opusu i jednu od značajnih novina u našoj savremenoj prozi. To suočavanje je samo po sebi bilo dovoljno da pokrene izvesne misaone procese o vlasti, o smrti, o zlu, o dobru, o pravu, o egzistencijalnom vrednovanju čoveka i smislu njegovog bitisanja u raznim vremenima. Žika Lazić je neočekivano otkrio izvesne predispozicije za krupnije zahvate u prirodi nacionalnog mita, za otvaranje vrata na koja do sada niko sem Dobriče Čosića nije ozbiljnije zakuckao. Ali njegove priče sa anegdotskom fakturinom i šizima koji su bliski nekim svedočenjima iz istorijskih spisava Mladenova Jovanovića, ma koliko bile iskristalisane i dopadljive, nisu ni idejno-filozofski, ni umetnički prerasle u celovit odnos prema našoj istorijskoj prošlosti i nacionalnom mitosu. Ostale su na nivou ciklusa priča koje imaju razgovoran, čitljiv ton, koje poseduju održavanje proznih celina, ali su međusobno rastresite, organski nepovezane, nesarele još da izraze ono što im zauzeta platforma omogućuje. One su zbog toga sa književno-teorijskog stanovišta interesantne manje kao ostvarenja a više kao mogućnost da se ostvari upravo ono što Žika Lazić najviše nedostaje: dubina zahvata, širina dimenzija, misaonost i dinamika.

Petar MILOSAVLJEVIĆ

Dva sumiranja rezultata svoga rada imao je leta 1965. godine Dušan Makavejev: film *Čovek nije tica*, koji je u Pulju dobio specijalnu diplomu, i knjiga *Čovek bac za drugaricu parolu* u Nolitovoj biblioteci *Terazije 27*. Filmom *Čovek nije tica* postao je priznati filmski reditelj, „jedan od najistaknutijih u najmlađoj generaciji naših sineasta“, često pominjano ime u kulturnim i umetničkim krugovima i u javnim glasilima. Novine, radio, televizija već prate njegovu aktivnost, donose njegove izjave, prenose pisanje strane štampe o njegovom filmu, obavestavaju o njegovim putovanjima u inostranstvo, u Parizu, u Bugarsku, u Čehoslovačku. Onaj stari Mak koji je prešao tridesetu a nije se dovoljno afirmisao, jer je iza sebe imao samo fragmente, inicijative, početke, a nikako gotovo delo, neminovnošću razvojnih puteva usao je u svest naše sredine kao neko ko se više ne može ignorisati. Mak je postao Dušan Makavejev, jedna etapa razvojnog puta završila se. Makavejev može da nastavi ili da prevede kraju svoje negdašnje namere, da realizuje manje-više konzekventno svoje ideale, ali on će ostati nepopovijiv kao onaj Mak koji je za jednu generaciju mladih intelektualaca bio simbol agilnosti, preduzimljivosti, čača, zalaganja, i inicijative, koji je u vreme umerenog referatskog prepisivanja i duhovne lenosti, zajedno sa Rašom Popovim i još nekim, služio kao primer „ekscitiranog“, „nebuloznog“, čak i „neizdravog“ kod mladih intelektualaca, a samo mali broj godina i meseci zatim, opet po duhovnoj inerciji, prihva-

tan pod parolom da su nama potrebni takvi mladi: živi, nesmirljivi, orni da udu u otvorene probleme i da oni treba da čine obeležje naše intelektualne mladeži, a ne nekakvi poslušni-aminaški mediokriteti.

Poljubac za drugaricu parolu je knjiga uzgredne aktivnosti čoveka koji je prevashodno filmski radnik ali je delovao i kao publicista, esejista, filmski i književni kritičar i teoretičar, duh koji je za pet-šest uzavrelih godina pokazao neubičajenu svestranost interesovanja i potrebu da se izražava u samosvojnim književnim formama. On je negovao esejističku publicističku i publicističku esejistiku, memoarsku reportažu i pamfletističku agitovku, kriktičku raspravu i teorijsku kritiku; njegova književna je zato izuzetna, osobena, makovska; iz nje znači materija koju je nemoguće sabiti u oveštale forme i ustaljene vidove književnog izražavanja. Lomio je Mak jezik, zajmio od poezije, od žurnalizma, najviše od govornog jezika; ispaio je osobit i originalan stil i metod. Možda u svemu tome ima i malo ekscentričnosti i negatorskog odnosa prema konvencijama književnih rodova. Ali za prirodu njegovog pisanja bitno je da on uvek zasniva poseban pristup i odnos prema materiji, pa se zato kod često potraznih tema umesto banalnosti ispoljava šarm, umesto mrtvila nonšalantna lucidnost. Doduše, *Poljubac za drugaricu parolu* je knjiga nedovršena, nekompletna, nedovoljno koherentna; ne toliko ostala u trajnjama koliko neizrasla u delo celovite poruke; nedovoljno pripremljena za misiju koja bi jednoj tako pro-

gramski orijentisanom knjizi sledovala. Ona više otvara probleme nego što može da ih rešava, potirze više diskutabilnih tema nego što može da ih posese, ona ostaje knjiga nedorečena i neodpavana, nesazrela i nekristalisanja, ali prisutna i aktuelna, — jedna od onih knjiga koje su neopodne da bi se u literaturi išlo napred.

U trenutku kad jedna talentovana generacija proznih pisaca suvereno nastupa preko ukusno prezentirane *Prosvetne* edicije *Savremena jugoslovenska proza*, Makova knjiga u opremi koja potseća na knjige od pre petnaestak godina, deluje izazovno u svojoj asketskoj skromnosti. Ona se toliko tematski, sadržajno, književno-estetski razlikuje od proznih dela Kiša, Pekića, Šćepanovića, Kovača, Davida, kao da nije pisao čovek iste generacije i kao da, i ovako usamljena, predstavlja u odnosu na njih jedan sasvim drugačiji književni tok. Ona ima bitno drugačiji odnos prema temama, prema savremenosti koju akceptira i na koju reaguje, prema problemu angažovanosti pisca u današnjem vremenu; ona je estetski drugačije koncipirana i orijentisana; ona traži drugačija merila, drugačije razumevanje, možda i druge faace i bliskomisljenike. Sa svom svojom nesavršenošću, nedorečenošću, ona predstavlja izraz jednog drugog puta, druga mogućnosti naše literature, koja se nije potvrdila rezultatima koliko za čemima, intencijama, pokušajima. To je jedan tok naše literature koji se pre osam godina sjajno nagovestio *Razložima Svete Lučke*, nešto ranije još *Gimnazijskim trenutkom*. Gordane Todor-

rović, zatim izmišljenim dnevnici Mirjane Stefanović, Vibovim satiričnim pričama i parolama, nekim tekstovima Raše Popova. Ne izgleda li da se taj tok na izvestan način spustao spolja, prikušio? Da li samo zbog odsustva snage njihovih nosilaca? Ili zbog opšte klime duha koja je više pogodovala drugačijim vidovima naše literature koji su doveli do značajnih obogaćenja i do podizanja nivoa, ali i do izvesne jednosmernosti književnog razvoja.

Iz perspektive ove 1965. godine, posle brojnih javnih diskusija o socijalizmu, Ustavu, SKJ, privrednoj reformi, posle afirmacije i poleta niza časopisa za društvenu kritiku i teoriju, kada se odvijaju dosad najdublji i najdogovorniji procesi saznavanja naše savremenosti, a revolucionarno-romantični sve više zamenjuje naučna svest o našem društvu, Makova sklovska egzaltiranost i patetika mogla bi da izgleda nalivno i demodirano. Paradoks je ove knjige, međutim, što deluje oplemenjenom svežinom kao stanjem duha, što se iz reči u reč potvrđuje životnim stavom i idejnim intencijama intelektualca koji deluje opredeljeno, aktivistički i uverenjem. Makavejev se među prvima od mladih usudiavao da ponovo, posle anatomizacije drugaško-kojajške literature i socijalizma, piše prevashodno o radnim akcijama, o parolama, velikim revolucionarnim simbolima, o omladinskoj solidarnosti koje su neko vreme kao supise banalne, politiktantske, nevedesne, literarne bile proterane iz literature. Podstaknut pokušajima Svete Lučke u *Razložima* i Du-

šana Savkovića i Žike Ristića u filmu *Krst Rakoc* da se otvore vrata jednom strukturalno identičnijem sagledavanju naše savremenosti, Makavejev je napisao dva svoja najbolja kritičko-teorijska esejja *Knjiga o duhovnoj produktivnosti i Brkata estetika na terenu* koji predstavljaju i primer analitičke i konkretne kritike gde sud i analiza daju snage teorijskim uopštavanjima koja njegov pedoaje čine primamljivim i atraktivnim. Sa prizvukom svedane patetike on ispisuje posrednu rečenicu jedne esejističke reportaže: „Ispod lepe velike slike Lole Ribara devojka pelga brigadirskog bluzu“, jer taj trenutak za njega ima veliku sim boliku. On je zaokupljen idejama konkretnog humanizma i želi da ga izrazi primerima, rečima, pričanjima. Njega posebno impresionirala parola koju su „drška samosvest i stvarnostna romantika ispisale na Autoputu: PREAMSIMO OČEVE DA BISMO IM POSTALI RAVNI!“ To njegovo „vratanje stvarnosti“, književno i politički nepodesnim temama, bilo je prevladavanje jednog liberalnijeg duha koji je sam po sebi postao dogmatičan, bilo je, u stvari, „drugo skidanje dogmatične košulje“, manje dramatično i spektakularno od onog prvog, ali pomornije, dublje i dugotrajnije. „Umetnost treba izmunit naslov je jednog njegovog teksta, a to je i njegov stav i odnos prema anti-dogmatičnom dogmatizmu koji je na drugi način i po drugom vidom hteo da se skući i zaribaradi u našoj literaturi.

Petar MILOSAVLJEVIĆ

DUŠAN MAKAVEJEV